

Szócsné Gazda Enikő

Erdély Berlinben, 1927

Bevezetés, előzmények

1927 márciusában nagyszabású, Erdély népművészetét bemutató kiállításra került sor Berlinben. Az a cél, hogy népművészeti kiállítások szervezése révén rátereljék a figyelmet a népi díszítés kifejezőerejére, nem volt új keletű kezdeményezés. Magát az erdélyi népművészetet sem először mutatták be külföldön. Korai és híressé vált példa az 1873-as bécsi világkiállítás, amelyen Xantus János és Rómer Flóris összesen 2600 néprajzi tárggyal mutatta be Magyarország területének népművészetét, népiparát (Balassa 1998: 85). Székelyföld ezen egy teljesen berendezett *székely házzal* volt jelen, amelynek rajza és leírása ránk maradt (Lénárt 2002: 157). A ház berendezéséhez szükséges székelyföldi tárgyakon túl mind Európa, mind az erdélyi értelmiség ekkor figyelt fel a marosszéki nádmunkákra és szalmakészítményekre (Szentiványi 1879: 52), és gyapjúmunkákból is egy nagy válogatás volt Erdély területéről (*Erdélyi Gazda* 1873. júl. 11.). A világkiállításokon való népművészet-reprezentáció visszatérő elem maradt a későbbiek folyamán is: gondoljunk az 1900-as párizsi világkiállításra, ahol az árapataki varrottas hívta fel magára a figyelmet (Demeter 2007: 630–631), az 1905-ös liège-i, milánói és az 1908-as londoni kiállításokra, ahol Gyarmathyné közbenjárására a kalotaszegi hímzéskultúra aratta egyre növekvő sikereit (Sebestyén 1998: 46), vagy az 1904-es Saint-Louis-i kiállításra, ahol Körösfői-Kriesch Aladár elképzelései szerint kalotaszegi toronymakettekkel és székelykapuval mutatták be a híres erdélyi ácsművészetet.¹

---

¹ <http://www.huszadikszazad.hu/1904-szeptember/tudomany/a-vilagkiallitasrol> (Utolsó letöltés: 2017. nov. 22.)

Maga Berlin életében sem volt előzmény nélküli az ilyen fajta reprezentáció: 1909-ben óriási sikerű nemzetközi népművészeti kiállításra került itt sor. E korai berlini kiállítás megrendezésének teljesen más kiindulási pontja és szervezési kerete volt, mint a már említett világkiállításokon való reprezentációnak: abban a Wertheim áruházban szervezték meg, ahol a híres alternatív képzőművészeket tömörítő Der Blaue Reiter is kiállításokkal lépett fel. Tehát ebben a térben a népművészet az alkalmazott művészetek egyik olyan reprezentánsává vált, amely arctalan és mindig közösségi, esz-köztelen és mégis elemi erővel ható, internacionális és mégis nemzeti ízlést tükröző, nagyon személyes és emberközeli volt (Schneider 2009: 55–56). Berlin életében tehát a népművészet egy olyan hívó szóvá, olyan mediális eszközzé vált, amely a metropolisz forgatagával valamely régi tudást helyezt szembe. Lázadás volt az embertelen, személytelen, a művészet számára kitérési lehetőségeket nem biztosító ipari társadalommal szemben.

1926-ban a berlini Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht nevű német birodalmi közoktatási intézmény tanácsosa, Hermann Niemann erdélyi tanulmányi körúton vett részt, és e korábbi kiállítás nagy sikerén felbuzdulva, az erdélyi népi kultúra hatásától megérintve, e – Nyugat számára egzotikus – kelet-európai népművészet bemutatására szánta el magát. A kiállítást szervező intézmény profilja egyben azt is jelezte, hogy Niemann doktor pedagógiai célkitűzésű bemutatásra hívta fel a nagyszabenyi székhelyű Romániai Németek Szövetsége Kulturális Hivatalának² vezetőségét. A két világháború közötti németiség számára Erdély annak volt a példája, hogy hogyan lehet a szorosan egymás mellett élő etnikumoknak is megőrizni az etnikus karakterüket – ez a gondolat a 20. század elejétől egyre intenzívebben fellépő német *völkisch eszme* egyik fontos gondolkodási sémájába is beillett.³ Németországban ekkor már a levegőben lehetett érezni a *konzervatív forradalom* eszméinek egyre jelentősebb előretörését. Ebben a rendszerben Erdély a néprajzi tudás és diverzitás reliktumterülete volt, azon „kleinen Volkskunde”, amely az etnocentrizmus és a tolerancia természetes harmóniájának eszményképét testesíti meg (Marchetti 2017: 79–83).

² Az intézmény hivatalos német neve: Kulturamt des Verbandes der Deutschen in Rumänien. Az újságbeli tudósítások többnyire rövidített formában, Deutsches Kulturamtként nevezik meg.

³ A *völkisch mozgalom* gyűjtőnév volt. Elsősorban a németiség kulturális összetartozását hangsúlyozta. Azt hangoztatták, hogy ennek az összetartozásnak a kötőelemei a nyelv, a faj, a falu és a különleges kulturális szellem.

A kiállítás kutatásának forrásai, a kutatás célkitűzése

A berlini Erdélyi Népművészeti Kiállítás a Trianon utáni periódus egyik legjelentősebb, nyugat-európai szintén történő magyar, román és szász kollektív népművészeti bemutatkozása volt, amelynek története ennek ellenére nem eléggé feltárt. A kutatásaim során csupán német nyelvű összegző tanulmányt találtam, ám ez is elsősorban a szervezési munkálatokba bekapcsolódó német képzőművészek levelezésének forrásanyagát dolgozta fel (Vlaicu 1987). A német Kulturális Hivatal képzőművészeti tevékenységének ismertetése során Gudrun Ittu is röviden értelmezte a szász képzőművészeknek ezen a kiállításon való részvételét (Ittu 2014: 185–188), ám jelentősebb néprajzi észrevételeket érthető módon nem fogalmazott meg.

Kutatásaim során így elsősorban a kiállításról szóló újsághíreket kellett áttekintennem, mivel ezekből lehetett a legfontosabb információkat összegyűjteni a szervező egyéniségekre, a kiállítás szervezési kereteire, helyszíneire és a megnyitóra vonatkozóan. Kolozsvár napilapja három cikkben (*Ellenzék* 1927. márc. 3., 1927. márc. 31., 1927. ápr. 6.), a *Magyar Nép* című hetilapja pedig az egyik résztvevő beszámolójának publikálásával (Kovács 1927) foglalkozott a témával. Annak ellenére, hogy nem sok barcasági tárgy szerepelt a kiállításon, Barcaság sajtóorgánuma (*Brassói Lapok* 1927. jan. 26., 1927. márc. 5., 1927. máj. 2.) mégis három cikkben tért ki a kiállításra. Ezek a rövid tájékoztatók nagyon fontos információkat őriztek meg a kiállításra kivitt legfontosabb tárgyokról, az elrendezés módjáról, a kiállítás nagyságáról. Elég hosszú német nyelvű beszámolót tett közzé a romániai kisebbségek közös informáló fóruma, ennek a szövegből tudtuk meg azt, hogy Hermann Niemann látogatása volt az alapja a kiállításnak, de a megnyitó ünnepség beszédeinek vázlatos ismertetéseire is ebből a cikkből láthatunk rá (*Glasul Minorităților* 1927. ápr. 121–123). Rövid hírek formájában a fontosabb magyarországi napilapok is kitértek az eseményre, ám ezek szűkszavúsága csupán a kiállítást meglátogató politikusok részvételére világítottak rá (*MTI – Napi Hírek* 1927. márc. 14., *Pesti Hírlap* 1927. febr. 24.). A *Pásztortűz* a kiállítás magyar részének főszerzőjétől, Sulyok Istvántól publikált egy rövid beszámolót. Magyar néprajzi értelmezésünk számára ez a tudósítás volt a legfontosabb, mivel a főszerző avatott be abba, melyek voltak azok a gyűjtemények, amelyekre az erdélyi magyarság a szervezés folyamán alapozhatott (Sulyok

1927). Az egész kiállítás főszervezőjének, Richard Csakinak a megnyitó beszédét a Kulturamt sajtóorgánuma, az *Ostland* publikálta (Csaki 1927). Mivel a *Klingsorban*, a *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*ban megjelent erdélyi szász rövid újságtudósításokat Monica Vlaicu szó szerint idézte, így ezeket a lapokat újból nem szemléltem (Vlaicu 1987: 80). Sajnos, a németországi sajtó tudósításaihoz nem nagyon sikerült hozzájutnom, így csupán egyetlen cikket ismertem meg (*Münchner Neueste Nachrichten* 1927. márc. 19.), ennek információi mégis nagyon fontosak voltak, mivel épp a magyar rész jelentőségére csodálkoztak rá.

A kiállítás szervező munkálataira még két további forráscsoport világitott rá. A résztvevő Székely Nemzeti Múzeum irattárában sikerült megtalálni a kiállítással kapcsolatos szakmai levelezést, amelyből a Kolozsváron összegyűjtött tárgyak listáját, a német és magyar szervezőkkel való levelezést ismerhettem meg.⁴ Hasonlóan fontos információkra leltem Kelemen Lajos művészettörténész-levéltárosnak a Sebestyén Józsefhez intézett leveleiben, az ezekben található adatok a kolozsvári szervezők nehézségeit láttatták, és segítettek megérteni, milyen gondolatokat és újabb kutatási irányokat indított el e kiállítás az erdélyi értelmiség körében (Sas 2011: I. 148–149).

Nagyon szegények vagyunk a kiállításról készített fotók tekintetében. Sajnos csupán Sulyok István tudósításának három darab helyszíni fotója sejtet valamit az elrendezés mikéntjéről. Kovács Dezsőné egy kalotaszegi viseletes fotót és Haáz Rezső rajzait mellékelte a beszámolója mellé (Kovács 1927). A szűkös vizuális anyag miatt öröm volt az, hogy legalább a Székely Nemzeti Múzeumból vitt tárgyakat a szállítás előtt lefényképezték. A Múzeum fotótékájában őrzött öt kép segít abban, hogy szemléltetni tudjuk ennek az intézménynek a tárgyválasztását, a kiszállított tárgyak esztétikumát.⁵ A kiállításról kiadott, mindössze 22 oldalas „katalógus” sem nyújt részletes tájékoztatást erről, inkább Richard Csaki előszavát tartalmazza (Führer 1927).

Lehetséges, hogy a németországi sajtóban, valamint a szervezők szakmai levelezésében még további adatok rejtőznek, amelyek tovább széle-

⁴ Székely Nemzeti Múzeum intézményi levéltára (továbbiakban SZNM.Lt.), 2/1927, 11/1927, 35/1927, 40/1927 iktatószámok alatti iratok és iratkötegek. Köszönöm Boér Hunor könyvtáros kollégámnak az iratok kikeresésében nyújtott segítségét.

⁵ Székely Nemzeti Múzeum fotótékája, F. 2149–2153. leltári számú képek.

síthetnék az eddigi ismereteinket, ezekre azonban későbbi szisztematikus forrásfeltáró munka világíthat rá.

Mivel a kiállítás magyar nyelvű összegzéséről eddig nincs tudomásunk, így e tanulmány keretében szeretném összefoglalni a kiállításra vonatkozó információkat, és arra teszek kísérletet, hogy elemezsem, miért volt fontos a néprajz tudománytörténete szempontjából ez az erdélyi népművészeti kiállítás.

A kiállítás szervezési keretei, főbb szervező egyéniségei

A berlini Zentralinstitut für Erziehung und Unterricht – a kiállítás szervezője – a német oktatásügy egyik legfontosabb irányító, módszertani tanácsadó intézménye volt. Székhelye a nagyváros központjában, a Postdamer Strasse 120. szám alatt egy gyönyörű palotában volt. Az intézet 1915 óta folyamatosan szervezte a szakmai képzéseket a tanároknak, és szerepét a kor német társadalma a német iskolai reformok elindítójaként értékelte.⁶

Az intézmény részéről a kiállítás szervezése felelősségteljes viszonyulást sejtetett: teljes biztosítást ígértek a résztvevő intézményeknek a tárgyak kiszállítására és hazaszállítására, ugyanakkor – hogy nagyobb látogatószámot lehessen elérni – Berlin után drezdai, müncheni, bécsi bemutatást és miniszteri támogatást, legmagasabb politikai részvételt sugalltak. A kilenc termes kiállítás ígérete a viszonylag gyors megvalósítási határidő ellenére arra utalt, hogy reprezentatív szemlére számítanak a szervezők, és valóban szakmai viszonyulást várnak (Sas 2011: I. 148).

A német intézmény az 1922-től Nagyszébenben működő Romániai Németek Szövetsége Kulturális Hivatalát szólította fel a kiállítás erdélyi szervező munkálataira. A Kulturamtnak rövidített intézmény főnöke, dr. Richard Csaki (1886–1943) egyike volt a szász kulturális élet legfontosabb egyéniségeinek. Az evangélikus teológiát és filozófiát egyaránt végzett Csaki fontos láncszeme volt a birodalmi német-szász kultúrkapcsolatoknak: könyvtáralapító tevékenysége mellett németországi előadók meghívásával, nyári egyetemi hetek szervezésével, erdélyi művészek

---

⁶ https://de.wikipedia.org/wiki/Zentralinstitut_f%C3%BCr_Erziehung_und_Unterricht

németországi kiállításainak szervezésével, a Bruckenthal Múzeum gyűjteményeinek rendezésével, irodalmi antológiák szerkesztésével és az *Ostland* című lap szerkesztésével a romániai németek körében nagy népszerűsége tett szert (Rostoványiné Süle 1987: 105).

Román részről Csaki a szebeni Astra Kulturális Egyesület elnökét, Dimitrie Comşa (1846–1931) professzort kérte fel együttműködésre, és mivel Vasile Goldiș (1862–1934) kultuszminiszter is Astra-elöljáró volt, így e lépéssel a legmagasabb szintű erkölcsi támogatást nyerte el a rendezvény számára (Vlaicu 1987: 79). A román rész néprajzi tárgyainak a kiválogatását egy újsághír *Nanu követ* személyéhez köti (*Brassói Lapok* 1927. máj. 2.).

Csaki magyar részről a Nagyszebeni Magyar Polgári Kör segítségéhez folyamodott, akik levélben szólították fel a legfontosabb közéleti személyiségeket, hogy „dr. Csaki úr fáradozásait mindenben támogatni sziveskedjenek, annál is inkább, mert úgy véljük, hogy ránk, erdélyi magyarokra igen fontos lenne ezen a kiállításon tündökölni.”⁷

A szervezés hatékonyságára való tekintettel a magyar csoport kiállítási bizottságot hozott létre, melynek elnökévé dr. Sulyok Istvánt választották, a bizottság tagjai pedig a következők voltak: gr. Bethlen Györgyné, Kovács Dezsóné, Hirschler József, dr. György Lajos, dr. Vásárhelyi János, dr. Bitay Árpád, Gyallay Domokos, dr. Zágoni István, gr. Teleki Ádám, gr. Toldalagi József.

Amennyiben a bizottság összetételét átnézzük, látható, hogy a magyarság hiteles politikai, egyházi és kulturális szervezői álltak a kiállítás ügye mellé. Az elnök Sulyok István (1891–1945) kisebbségpolitikai író, a *Magyar Kisebbség* című folyóirat szerkesztője, a magyar jogvédelmi harc egyik fontos közvélemény-formáló személyisége (Horváth 2007: 59).⁸ Bethlen Györgyné (1882–1970) az Országos Magyar Párt elnökének a felesége, maga is gyűjteményt tartott fenn lakásán, szerepe mégis inkább a kapcsolatháló építésében és a gyűjtés hatékonyá tételében volt. Hirschler József (1874–1936) pápai prelátus, kolozsvári lelkész, a Marianum megeremtője nem pusztán a katolikus szellemiség emblematikus alakja volt (Várady–Berey 1934: I. 186), de egyben az erdélyi magyarság legnívósabb művészeti folyóiratának, a *Művészeti Szalonnak* a főszer-

⁷ SZNM.Lt. 2/1927. Iktatószám.

⁸ Köszönöm Bárdi Nándornak a dr. Sulyok István személyére vonatkozó pontosítását.

kesztője és alapító tagja, aki szoros kapcsolatban állott az erdélyi magyar művészekkel. Dr. György Lajos (1890–1950) irodalomtörténész, az Erdélyi Múzeum-Egyesület későbbi titkára, az *Erdélyi Tudományos Füzetek* szerkesztőjeként sok kutatóval állott kapcsolatban, de egyben gazdag fénykép- és diapozitív gyűjteménnyel is rendelkezett (Sulyok 1927: 186). Bitay Árpád (1896–1937) irodalomtörténész román és német kapcsolatrendszere miatt kerülhetett a szervezők közé, mivel román fordításai és berlini tanulmányai révén közvetlen kapcsolatot tudott alakítani a más népcsoportok szervezőivel. Vásárhelyi János (1888–1960) kolozsvári református lelkész és Kolozs kerületi esperes számos újságban, folyóiratban publikált, közismert személy volt. Zágoni István (1887–1959) publicista a *Kiáltó Szó* című röpirat egyik megfogalmazójaként, a *Keleti Újság* főszerkesztőjeként, a magyarság autonómiaörekvéseinek egyik kulcsalakjaként szintén garanciát jelentett a kiállításba bekapcsolódók számára. Gyallay Pap Domokos (1880–1970) nem pusztán íróként, a *Magyar Nép* szerkesztőjeként, de unitárius kapcsolathálója miatt is kerülhetett e fontos bizottság tagjai közé. Teleki Ádám képviselő az *Erdélyi Gazda* szerkesztőjeként, Toldalagi József gróf nemesi kapcsolatai miatt vált a bizottságnak fontos láncszemévé.

A főszervezők agilitására óriási szükség volt, mivel a magyarságot csupán öt héttel a megnyitó előtt szólították fel a részvételre. A voltaképpeni tárgygyűjtési munkálatokba azokat az embereket vonták be, akiktől már konkrét tárgy anyag kölcsönzését remélték. Így került be a felkért segítség sorába Kelemen Lajos (1877–1963) neves művészettörténész és levéltáros, aki végigbarangolta egész Erdélyt és egyszemélyes intézményként kapcsolatban állott kora kutatóinak többségével. Roska Márton (1880–1961) régész, az Erdélyi Nemzeti Múzeum egykori munkatársa bevonása azért is fontos volt, mivel ekkorra már megjelentette a néprajzi gyűjtési útmutatóját (Roska 1923), így bíztak abban, hogy hiteles segítséget fog nyújtani a legmértőbb bemutatandó tárgycsoportok kiválasztásánál.

A legnagyobb fejtörést viszont a konkrét gyűjtemények és az ezekhez hozzáférést biztosító személyek kijelölése jelentette. A pénzbeváltások, „agrárreformok” miatt vagyonától megfosztott erdélyi magyarság nem bízott a román vezetés alatt álló múzeumok segítőkészségében. „A százszok és románok kész múzeumaikból csak össze kell hogy állítsák az anyagot. Nálunk a legnagyobb magyar múzeumban a románok rendelkeznek, s al-
kuban állva nem lehet egy vitás kérdéssel zavarni az ügyet. Különben is,

ha ide odaadjuk az anyagot, akkor holnap Galacba, Iaşiba, Bucureşti-be kérjük, s próbáld oda nem adni! Ha pedig odaadtad, ki biztosít, hogy a 7-ik parancsolatot nem a ne nélkül gyakorolják?” – fogalmazta meg a nézőpontját Kelemen Lajos Keöpeczi Sebestyén Józsefhez írt levelében (Sas 2011: I. 148). Ez ok miatt elsősorban a magángyűjtemények és a kevésbé exponált helyzetű közgyűjtemények bevonásával próbáltak kiállítást létrehozni. Tudománytörténeti szempontból ez volt a kiállítás magyar részének egyik roppant érdekes kezdeményezése, mert azokat a gyűjteményeket csatolta be a tudományos körforgásba, amelyek korábban rejtve voltak a nagyobb közönség számára.

Ugron István (1862–1948) mezőzáhi hatalmas gyűjteménye elsősorban keleti ötvöstárgyakat, a háború előtti diplomáciai utakból hazaszállított bútorokat és műkincseket, valamint különösen értékes festményeket tartalmazott (Bordás 2016: 176–178). Ugyanakkor a kastélyának nagyszalonja kalotaszegi faragott bútorokkal volt berendezve, tehát népi tárgyakat is gyűjtött a Magyar Párt későbbi elnöke (Bordás 2016: 104). A rövid beszámolóok szerint „páratlan gyűjteménye kincsetérő darabjaival járult hozzá a kiállítási anyag művészi teljességéhez” (Sulyok 1927: 186).

Haáz Ferenc Rezsó (1883–1958) a székelyudvarhelyi kollégium gyűjteményét egészítette ki a diákok segítségével végzett szisztematikus gyűjtéssel. E gyűjtemény a kiállítás esztendejében már 1890 – leginkább néprajzi jellegű – tárgyat tartalmazott (Csifó 1928: 71). Mivel Haáz nem pusztán gyűjtő, de festő is volt, akinek képei szorosan kapcsolódtak a székely népelethez, ezért a kiállítás keretében a rajzai is fontos szerepet kaptak.

Kónya Gyuláné Schäfer Teréz az első világháború utáni kalotaszegi hímzéskultúra egyik jelentős személyisége volt, aki a magyarvalkói pap feleségként felvállalta a visszaszorulóban lévő kalotaszegi varróművészet felújítását. Jelentős kalotaszegi hímzésgyűjteménye mellett elsősorban „falujabeli nagy népszerűsége volt a zalog” arra, hogy Kalotaszeg gyönyörű népviseletei is kellő reprezentativitással jelenjenek meg a kiállításon (Sulyok 1927: 186).

Kovács Dezsóné Pap Mária (1865–1937) mint a kolozsvári tanítóképző gyakorló iskolájának tanítónője, a lánynevelés egyik fontos személyisége volt. Valószínűleg szintén kalotaszegi gyűjteménye lehetett, mivel ilyen tárgyat szereztek be tőle.

Mikó Lórinccné Zsákó Aranka (1889–1968) az unitárius nőmozgalom egyik fontos tagja volt, aki sok időt szentelt a torockói hímzés mintakin-

csének átmentésére és a hímzőkultúra éltetésére (Zsakó 1989: 46). Bizonyára torockói gyűjtései és jelentős kapcsolathálója miatt tartották fontosnak, hogy bekapcsolódjon a kiállítás munkálataiba.

Péterffy Gyula és Csiky Viktor tevékenységéről nem sikerült adatokat találni, nevüket a torockói tárgyak kapcsán említették (Sulyok 1927: 186).

Csutak Vilmos (1878–1936), a Székely Nemzeti Múzeum legendásan jó szervezőképességű történész-igazgatója elsősorban a sepsiszentgyörgyi gyűjtemény kiállításba való bevonása miatt került a szervezők közé. Csutak az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának tagja is volt, s mint ilyen, a református egyházak felé is tudott közvetíteni a gyűjtések folyamán.

A Kolozsvárról indított tárgyak jegyzékében⁹ dr. Pataki Jenőné neve is feltűnt a tárgyakat kölcsönzők között. A híres orvostörténész Pataki Jenőné a második feleségéről, Nagy Piroskáról lehet szó, aki a kolozsvári unitárius kollégium igazgatójának a lánya volt (Gaal 1994: 30), gyűjteményéből kalotaszegi és torockói textileket vittek Berlinbe.

Orosz Endre (1871–1945) régész-néprajzos nem csupán az Erdélyi Kárpát-Egyesület számára összegyűjtött tárgyakból kölcsönzött a kiállításra, de néhány kalotaszegi és barcasági csángó tárgyat a saját gyűjteményéből is átengedett.

Donogány (Gergely?), Szentmiklóssy, Asztalos Jánosné, Balázs Lázár, Óváriné, Nagy Jenőné, Bokor Márton nevére vonatkozóan nem sikerült adatokat találni, ők egy-két tárggyal járultak hozzá a kiállítás anyagához.

Tárgyak és tárgyegyüttesek a kiállításon

Ámbár a berlini kiállítást eredetileg *Erdélyi Népművészeti Kiállításnak* (*Siebenbürgische Volkskunstausstellung*) nevezték, már a szervezés legelején kiderült a levelezésből, hogy a *népművészet* terminust az erdélyi szervező Richard Csaki kissé másként értelmezte, mint ahogyan azt napjainkban gondolnánk. A Kulturamt vezetője által Csutak Vilmos igazgatónak is elküldött német nyelvű körlevél felsorolta mindazokat a tárgycso-

⁹ SZNM Lt, 35/1927-es iktatószám. A levelet Nagyszebenben 1927. február 2-án 547-es szám alatt iktatták. Mivel a leltár nagyon hosszú és német nyelvű, ezért publikálására nincsen ezen a helyen lehetőség.

portokat, amelyeket szívesen látnának a kiállításon: hímzések, szőttesek, kerámiák, faragványok minden fajtája (fonókerek, mézeskalács ütőfák, jármok), teljes viseletek és viseletelemek, „ide értve a mágnás viseleteket is”, történeti emlékeket, amelyek népi eredetűek vagy a népre vonatkoznak.¹⁰

A levélből egyértelműen kiderül az is, hogy Csaki német, román, magyar részvétel mellett a „*Szekler Nation*” szereplését kiemelten fontosnak tekintette, ezért kereste fel a kolozsvári szervezőkör mellett külön is a székelyföldi gyűjteményt.

Csaki február 16-án küldött újabb levelében kihangsúlyozta, hogy „a kolozsvári bizottság önfeláldozó munkájának köszönhetően egy olyan nyomatékos nagyságú és olyan csodálatosan gyönyörű magyar kiállítási rész” állt össze, amely meghaladja a román, s még a szász anyagot is, ismét kiemelve, hogy bár Kolozsvárról is sok szép székely textil, kerámiát, faragott tárgyat kapott, ennek ellenére szívesen lát specifikus székely tárgyakat, valamint nemesi tárgyakat a székelyek részéről továbbra is.¹¹

A készülődés fázisában keletkezett levelekből jól érzékelhető, hogy a tárgyi reprezentációs szint versengésbe csapott át, és egy adott időn túl már nem a mennél szebb népi tárgyak kiválasztása volt a tét, hanem a tárgyak anyagi értéke vált dominánssá. Sulyok István kiállítási elnök levele még csak rejtetten utalt erre: „...reméljük, hogy a három erdélyi nemzet nemes versenyében egy világváros elismeréséért nem vallunk szégyent.”¹² Kelemen Lajos már sokkal explicitebben megfogalmazta¹³ ezt a versengést: „Az úrihímzésekkel feltétlenül elől járunk. A románok a színes viseletdarabokkal, a szászok iparművészetükkel előre láthatóan vezetnek. Mi viszünk néhány régi úri képet is, mely viseletünk eredetiségét s a mai köznemes falusi nép viseletével való rokonságát igazolja. [...] Ha valami eredeti magyar iparművészeti emléket tudnál ott, s ideadnák: tégy meg érte mindent” (Sas 2011: I. 148).

Kelemen Lajos megérzéseit egyértelműen alátámasztották a megnyílt kiállításról megjelent tudósítások, amelyekből kiderült, hogy a hím-

¹⁰ SZNM Lt, 11/1927-es iktatószám. Német nyelvű levél egyszerű fordítása.

¹¹ SZNM Lt, 31/1927-es iktatószám. Német nyelvű levél egyszerű fordítása.

¹² SZNM Lt, 35/1927-es iktatószámú iratcsomó. Sulyok István levele Csutak Vilmoshoz. 1927. január. 29.

¹³ Kelemen Lajos levele Keőpeczi Sebestyén József művészettörténészhez. Kolozsvár, 1927. január 26.

zések, szőttesek, kerámiák mellett kiemelt tárgycsoportban szerepeltek a szász ötvösmunkák, valamint a festmények is. Egy német nyelvű összegzés éppen az ötvösművészetet és a hímzések tárgycsoportját emelte úgy ki, mint ami a *házi szorgalom* (Hausfleiss) leginkább csodálható exteriorizációja (*Glasul Minorităților* 1927. ápr.). A „kilenc szobányi fülke” közül kettőt a román, hármát a szász, négyet a magyar anyag töltött meg. A magyar kiállítási rész leírásából viszont az derül ki, hogy a szemléltetett tárgyak fele kívül esett a népművészet kategóriáján: „A négy magyar fülke közül [...] az elsőben a székely és torockói, a másodikban a kalotaszegi, a harmadikban a régi templomi és kézi hímzések, a negyedikben pedig a díszmagyar viseletek gyűjteménye kapott elhelyezést” (Sulyok 1927: 185). A kiállítás „kulturpolitikai” magyarázata szerint a magyar résznek „minél impozánsabb, gazdagabb, változatosabb megnyilvánulásban kell szerepelnie, hiszen 1000, sőt székely történetileg 1500 éves kulturtörténet fejlődő históriájáról van szó” (*Brassói Lapok* 1927. jan. 26.).

Ebben a médiadiskurzusban tehát a *népművészet* terminus egy szélesebb, közösségileg is használt *etnikus művészet* kategóriává tágult, amelybe mind a nemesi tárgyak, mind a magasművészeti vagy történelmi örökség beletartozhatott.

A magyar rész részletes leltárából¹⁴ látható, hogy nagyon gazdag képművészeti anyag segítette a vizuális élmény kiteljesedését. Bár ezek többsége jellegzetes háztípusokat, utca- és falurészeket, kapukat és népviseleteket ábrázolt, ott volt köztük a csákgigorbói és marosújvári kastély képe,¹⁵ az úriszék egyik ülésének ábrázolása, de a „tógátus”- és diákviselet, templomokról készült rajz is. A válogatás elsősorban Tóth István¹⁶ grafikáiból, Haáz Ferenc Rezső rajzaiból és festményeiből, Szopos Sándor (1881–1954) egyetlen festményéből állott, de újdonságként hatott, hogy a kalotaszegi népi festők (mint Vincze Bandi Jánosné, Vincze András Bandikó, Gergely Ferenc Gáspár, Bálint András Dombi) alkotásaiból is válogattak.

¹⁴ A leltár ugyan felsorolta az egyes tárgyakat, de nem minden esetben érthető, hogy melyik tárgy melyik tájegységről származik.

¹⁵ Br. Wesselényi, illetve gr. Teleki Ádám tulajdonából.

¹⁶ Tóth István (1892–1964) grafikus és festő, *A magyar díszítés alapformái* című kötet szerzője. Kolozsváron festőiskolát működtetett, tágabb körben a nagybányai művészetlephoz is kapcsolódott.

A kiállítás különösen gazdag kasírozott fotóanyaggal szemléltette Erdély néprajzát: a magyar rész 126 fényképfelvétele elsősorban Kalotaszeg, Torockó, Háromszék, Csík, Homoród mente, Bihar jellegzetes tárgyait, viseleteit tartalmazta, de néhány képpel a barcasági csángók vagy a Déva környékére telepített bukovinai székelyek népművészetére is kitért.

A magyar anyagról összességében elmondható, hogy a Kolozsvárról összegyűjtött, 303 darabot számláló leltárhoz magánszemélyektől összegyűjtött 202 tétel társult. A Székely Nemzeti Múzeum összesen 58 tárggyal, az Erdélyi Kárpát-Egyesület múzeuma 45 tárggyal,¹⁷ a Haáz-gyűjtemény 18 képpel és több tucatnyi műtárggyal jelent meg. Mivel a leltár egy oldala hiányzik, így a teljes tételes, tárgytípusonként összesített áttekintés nem megoldható. Ennek ellenére az újsághírek kitűnően szemléltetik a kiállítás legérdekesebb tárgyait (lásd melléklet).

Összegzés

Az 1927-es berlini erdélyi népművészeti kiállítás a Trianon utáni erdélyi tárgyi néprajzi örökség első kollektív, nemzeti szinten történő bemutatása volt. Annak ellenére, hogy nagyon szűk időkeret (csupán öt hét) alatt történt meg a tárgyak válogatása, sikerült egy reprezentatív, Erdély egészének tárgyi kultúráját láttató szemlét megvalósítani.

Ha végigtekintünk a kiállítás szervezői körén, egyértelműen látható, hogy nem néprajzosok által szervezett szemle volt: újságírók, művésztörténészek, festők, filozófusok, politikusok, történészek, levéltárosok, népeduok és nőszövetségek tagjai válogatták a tárgyakat.¹⁸ S bár néhány szűkszavú újsághírből úgy tűnik, hogy Hirschler József pápai prelátus volt a magyar bizottság „mozgató lelke” (*Brassói Lapok* 1927. jan. 26.), a rövid időkeret nem tette lehetővé azt, hogy a bizottságból kiemelkedjen

¹⁷ A Kárpát-Egyesület tárgyait a 202 tárgyat tartalmazó lista foglalta magában.

¹⁸ Kivételnek számít Haáz Ferenc Rezső. Egyetlen szűkszavú levélváltás utal arra, hogy Roediger Lajos néprajzzal sokat foglalkozó muzeológust beidézte Csutak Vilmos a Székely Nemzeti Múzeum tárgyválogatásának megbeszélésére, ám mivel ő ekkor beteg volt, így ő is kimaradt. A gyűjtési szempontrendszeréről könyvet is publikáló Roska Márton levelezésének felkutatása és áttanulmányozása további fontos eredményeket hozhat. Levelezésének lelőhelye általam nem ismert, így ennek a szervezőmunkának a konkrétumait a tanulmány publikálásának időkeretei alatt nem állt módomban ellenőrizni.

egy főszervező, aki jól átgondolt kiállítási tematikát állítson össze. Ezzel magyarázható, hogy a „sztár” területek (Kalotaszeg, Torockó, Székelyföld) gazdagabb prezentálására fókuszáltak, és nem törekedtek árnyaltabb szemlére. A románokkal és a szászokkal való kommunikáció elégtelensége miatt nem használták ki eléggé a népek kulturális egymásra hatásának fontos témáját sem. Viszont az építészetben Kós Károly *Erdély kövei* című metszetgyűjteményének német nyelvű kiadása kissé ez utóbbi felé mozdult el. Richard Csaki megnyitóbeszéde úgyszintén nem az egymásra hatást emelte ki, viszont burkoltan erre is utalt, mikor a Kárpátok által lezárt övezet hadi, de békés, keleti, de nyugati hatásokkal átítatott, sajátosan zárt, de ugyanakkor etnikai büszkeség által exteriorizált karakteres egységét hangsúlyozta (Csaki 1927: 148–149).

A kiállítás tudománytörténeti szerepe ennek ellenére nagyon fontos. Az 1926-ban Marosvécsen már megfogalmazott transzszilvanizmus egyik elokvens példája volt e kiállítás, amelyben az etnikai versengés ellenére is három nemzet dolgozott együtt, egymás tárgyi kultúráját egy kiállítási térben helyezték el, ezáltal elindították a közös erdélyiség nemzetközi szinten való konstrukcióját. A leszűkített erdélyi kultúra történeti bemutatásával ugyanakkor radikálisan és közös erővel léptek fel a Trianon utáni Románia azon törekvése ellen, hogy kisajátítsa és sajátjaként interpretálja a frissen csatolt területek kultúráját.¹⁹ Ez a fajta identitásdiskurzus egy újabb paradigmát indított el a népművészet kutatástörténetében: eszerint a népművészetet a politikai diskurzus elemi erejű kifejezőeszközeként tematizálták.

A kiállítást a német politikum a népek versengéseként fogta fel.²⁰ Utólagosan a német szakma úgy értékelte, mint egy politikai színjáték részét: az egyre nacionalistább Romániában a három nemzet népművészetének együttes szerepeltetése egy kirakatakció volt, amely azt a látszatot próbál-

¹⁹ Már 1921-ben a Nemzeti Szalon igazgatója, Déry Béla felháborodottan szólt egy hollandiai és belgiumi kiállítás kapcsán arról, hogy az „utódállamok” nem restellik Felvidék vagy Erdély magyar népművészetét cseh vagy román művészetként bemutatni. Éppen ezért szinte kötelező feladatként szabta meg a nemzetközi kiállításokon való részvételt: „A világháború első részét elvesztettük. Ha most nem vagyunk résen, elveszítjük a világháború második – kulturális – részét is” – nyilatkozta (*Magyarország* 1921. júl. 8.).

²⁰ Keudell belügyminiszter fogalmazta meg a birodalmi kormány nevében azt az észrevételt, hogy „a kiállítás voltaképpen a magyarok és románok békés és nemes versengése” (*Pesti Hírlap* 1927. febr. 24.).

ta kelteni, hogy milyen példásan kezeli az ország a területén élő kisebbségek ügyét (Ittu 2014: 187).

A kiállítás emellett egyre erősebben felszínre hozta a népszolgálat és kisebbségi kultúra összefüggésrendszerét, elindítva azt a fajta közösségi aktivitási trendet, amely a húszas-harmincas évek kisebbségi életét oly markánsan jellemezte.²¹ Nagyon fontos kultúrpolitikai fegyvertény volt a kis magángyűjtemények bekapcsolása egy nemzetközi kiállítás megszervezésébe, mivel ennek segítségével a kollektív alkotás fontosságára ébresztették rá a résztvevőket.

Bár a kiállítás végkifejletét néhány kellemetlenség árnyékolta be,²² ezek alapjaiban nem változtatták meg azt a pozitív alkotói hangulatot, amely a megfeszített munka mellett is jellemezte a kiállítást összehozó csoportot.

Végül nem feledkezhetünk el arról, hogy a kiállításnak kutatási stratégiafejlesztő jelentősége is volt: Erdély kulturális elitje felmérte, hogy melyek azok a tudományos hiányterületek, amelyeket pótolni kell a magyar anyagi kultúra kutatásának.

Szakirodalom

BALASSA M. Iván

1998 Százéves a néprajzi falu. In: *Ház és Ember* XII. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 81–112.

BÁRDI Nándor

2014 A népszolgálat genezise és tartalomváltozása. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József (szerk.): *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kaligramm Kiadó, Pozsony, 11–48.

BORDÁS Beáta

2016 *Erdélyi kastélyépítészet a historizmus korában 1840–1914*. Polis Kiadó–Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

²¹ A *népszolgálat* fogalmáról és változási formáiról lásd Bárdi 2014.

²² A Székely Nemzeti Múzeum egyik tárgyát a Székelyudvarhelyi Református Kollégiumhoz küldték vissza, egy másik tárgyat pedig a szállítás során eltörtek.

CSAKI, Richard Dr.

1927 Ansprache bei der Eröffnung der Siebenbürgischen Volkskunstausstellung in Berlin. *Ostland – Vom geistigen Leben der Auslandsdeutschen*. II. (5) 147–151.

CSIFÓ Sándor (szerk.)

1928 *A székelyudvarhelyi református kollégium értesítője az 1927–28. iskolai évről*. Református Kollégium, Székelyudvarhely

DEMETER Éva

2007 Adalékok az árapataki varrottas történetéhez 2. In: Barti Levente et al. (szerk.): *Acta Siculica*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 623–632.

FÜHRER durch die Siebenbürgische Volkskunst-Ausstellung. 1927. Krafft u. Drotleff, Hermannstadt

GAAL György

1994 Pataki Jenő, Erdély első orvostörténésze. *Erdélyi Múzeum* LVI. (3–4) 28–44.

HORVÁTH Sz. Ferenc

2007 *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

ITTU, Gudrun

2014 Sașii transilvani și șvabii bănățeni din perspectiva creațiilor lor artistice. *Euroregionalia. Revistă de studii interdisciplinare* I. (1) 161–202.

KOVÁCS Dezsóné

1927 Erdélyi szépségek nagy Németországban. *Magyar Nép* VII. (13) 1–2.

LÉNÁRT Anna

2002 Magyar Skansen és a Székely Nemzeti Múzeum. In: Boér Hunor – Wolf Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*. II. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 155–202.

MARCHETTI, Christian

2017 Selbstbefindung und Diversität – Kleine Volkskunden in Südosteuropa. In: Eisler, Cornelia – Göttisch-Elten, Silke (Hrsg): *Minderheiten im Europa der Zwischenkriegszeit. Wissenschaftliche Konzeptionen, mediale Vermittlung, politische Funktion*. Waxmann Verlag, Münster, 67–98.

ROSKA Márton

1923 *Néprajzi feladatok Erdélyben*. Az Út Könyvtára, Kolozsvár (második kiadás: 1930. Minerva, Kolozsvár)

ROSTOVÁNYINÉ SÜLE Andrea

1987 Az erdélyi századok helyzete a két világháború között. *Világtörténet* IX. (3) 96–113.

SAS Péter

2011 *A heraldikus Köpeczi Sebestyén József élete és munkássága* I–II. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

SCHNEIDER, Franka

2009 Städtische Arenen volkskundlicher Wissensarbeit. Die Internationale Volkskunstausstellung 1909 im Berliner Warenhaus Wertheim. In: Dietzsch, Ina –Kaschuba, Wolfgang – Scholze-Irrlitz, Leonore (Hrsg.): *Horizonte ethnografischen Wissens. Eine Bestandsaufnahme*. Böhlau-Verlag, Köln, 54–86.

SEBESTYÉN Kálmán

1998 Gyarmathy Zsigáné Hóry Etelka élete és munkássága. *Néprajzi Értésítő* LXXX. 43–53.

SULYOK István

1927 Erdély Berlinben. *Pásztortűz* VII. (8) 184–186.

SZENTIVÁNYI Kálmán

1879 Maros-szék ismertetése. In: Buzogány Áron (szerk.): *A Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület harmadik évkönyve 1878-ra*. M. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 41–57.

VÁRADY Aladár – BEREY Géza

1934 *Erdélyi monográfia I–II*. Gloria Könyvnyomda, Szatmár

VLAICU, Monica

1987 Die siebenbürgische Volkskunstausstellung in Berlin 1927. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* XXVIII. (2) 79–84.

ZSAKÓ Erzsébet

1989 Dr. Mikó Lőrincné Zsakó Aranka 1889–1968. *Keresztény Magvető* XCV. (1) 41–48.

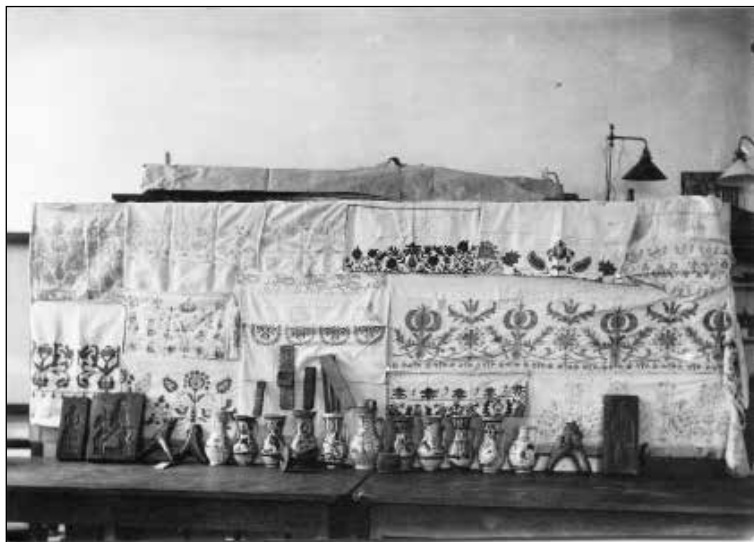
Melléklet

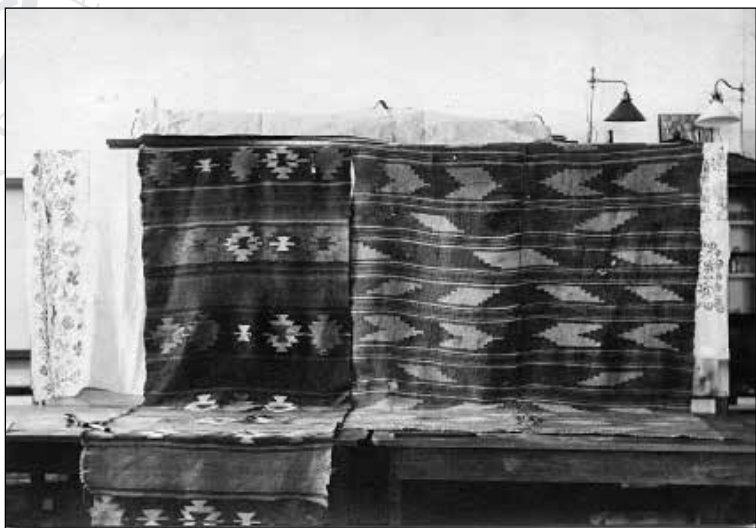
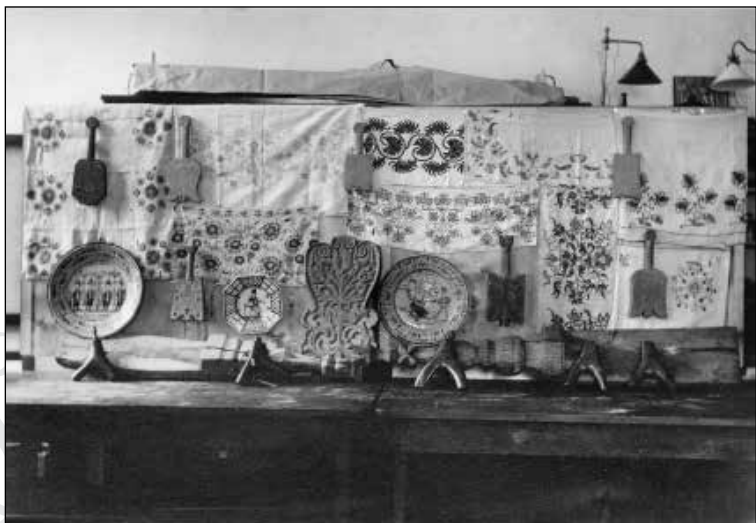
Szemlézés a berlini Erdélyi Népművészeti Kiállításról szóló érdeke- sebb leírásokból

1. „A németországi három világváros kiállításán ott lesz tehát az udvarhelymegyei székely művészlélek teremtó erejének és leleményességének minden legkisebb porcikája. Meleget fog állítani a német földön az idős Bereczki Zsigmond sárkóvácsnak cserepese (nyitott tűzhely), a falon fog ékeskedni a kalánospolc, kendőszeg (fogas), a székely fazakasoknak színesen festett, virág- és állatdíszekkel ékített remekmű bokályai, a speciálisan székely találmányú tyúkállító, a hólyagos csipor, mint a thermosz székely őse, vászonfeszítők, guzsalyok, mosófák, egy 1797-ből való gazdagon faragott rikhám (bordahelyettesítő eszköz), székely puska, fringia, fapaizs, csurapé, szóttések, varrottasok, hímzések, hímes tojások, székely apák által készített gyermekjátékok, béklyók, lakatok, stb stb.” (*Brassói Lapok* 1927. jan. 26.).

2. „A kiállítás magyar anyaga hét csoportra oszlik: a népi hímzéseket és szóttéseket, faragott és festett famunkákat, búturokat, népies agyagipart és viseletet gazdag gyűjtemények képviselik. Különösen teljes a kalotaszegi és torockói népviselet, amelyet a falvak népének lelkes segítségével és áldozatkészségével az összes típusok (asszonyviselet, lányviselet, menyasszony, öregasszony, férfi stb) reprezentálni fognak. A magyar gyűjteménynek igen gazdag része az ékszerek, ötvösmunkák és ősi mágnásviseletek csoportja. A kiállítási anyagot gazdag festmény- és fényképgyűjtemény egészíti ki, amelyek bemutatják mindazt, amit elvinni nem lehetett a kiállításra: Erdély tájait, néptípusait, építészeti- és művészeti emlékeit. A festmény-kollekciót Divjaczky Rezső, Szopos Sándor, Tóth István és Haáz Rudolf néprajzi és építészeti vonatkozású művei szolgáltatják. Külön a kiállítás alkalmára kiadta a bizottság Kós Károly: Erdély kövei címen ismeretes linóleum-metszet gyűjteményét, német kíséző szöveggel. A metszetgyűjtemény, amint ismeretes, nem szorítkozik csupán a magyar építészeti emlékekre, hanem felfödi a jellegzetes szász és román emlékeket is és így kiválóképpen alkalmas egyfelől az erdélyi népművészeti összefüggések bemutatására, másfelől azonban a magyar művészeti elfogulatlanság demonstrálása is. A könyv pompás kiállítása a Minerva felkészültségét, de egyben vezetőinek áldozatkészségét is dicséri” (*Ellenzék* 1927. márc. 3.).

Képek

1-4. A Székely Nemzeti Múzeum berlini kiállításra vitt tárgyai, 1927.
SZNM Fototékája

Transilvania la Berlin, 1927

Pe baza puținelor date oferite de presa contemporană, autorul reconstituie organizarea expoziției de cultură populară (artă etnică) în Institutul German de la Berlin. Această expoziție, lansată de Hermann Niemann și coordonată de Richard Csaki a fost cea mai importantă participare colectivă de acest gen a celor trei naționalități din Transilvania, după Tratatul de la Trianon.

Transylvania in Berlin, 1927

Based on the few existing information of the press of those times, the author reconstructs the organization of the exhibition of folk art at the German Institute in Berlin. This exhibition, initiated by Hermann Niemann and coordinated by Richard Csaki, was the most important event of this kind after the Treaty of Trianon, with the common participation of the three nationalities of Transylvania.

